

- Закону України "Про колективні договори і угоди" // Праця і зарплата. – 1994. - №11. – С.5. 2. *Болгобаш Я.Я.*. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти. К.: ВВП "Компас", 1997. - 64 с. 3. Відомості Верховної Ради України. 4. *Гамрецький І.* Наміри й дійсність, або про колективний договір з власником навчального закладу // Профспілк. Газ.- 1999.- №5.- 3 лют. 5. Генеральна угода між Кабінетом Міністрів України і конфедерацією роботодавців України та профспілковими об'єднаннями України на 1999-2000 роки // Праця і зарплата. – 1999. - №23. – С. 4-8. 6. *Киселєв Н.Я.*. Зарубежне трудове право: Учебник для вузів. – М.: Изд. гр. ИНФРА М – НОРМА, 1998. - 236 с. 7. *Колот А.* Механізм формування фонду оплати праці визначає колективний договір // Профспілк. газ. – 1997. - № 10. - 5 бер. 8. *Лосица Н.А.*. Коллективно-договорное регулирование труда в высших учебных заведениях // Матер. междунар. науч.-практ. конф. 12-14 декабря 1996 г.- Х.: Авеста. – С. 77, 78. 9. *Макаренко А.* Босць чи угодовець? Або "проколи" в аспектах колективного договору // Профспілк. газ. - 1998. - № 41. - 14 жовт. 10. Об образовании: Закон РФ от 10.07.92 // Введом. Съезда нар. деп. РФ и Верхов. Совета РФ. - 1992. - №30. - Ст.1797. 11. Орієнтований перелік посад працівників з ненормованим робочим днем системи Міністерства освіти України, яким може надаватись додаткова відпустка: Затв. наказом Міністра освіти України за погодж. з ЦК профспілки працівників освіти та науки від 11.03.98. // Інформ. зб. Міносвіти України. - 1998. - № 11. – С. 21, 22. 12. Порядок надання щорічної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним, педагогічним, науково-педагогічним працівникам освіти та науковим працівникам: Затв. Пост. Кабінету Міністрів України від 14.04.97 р. № 346 // Офіц. вісн. України. – 1997. - №16. - С.73. 13. Про державний вищий навчальний заклад: Положення, затв. Пост. Кабінету Міністрів України від 5 вересня 1996р. № 1071 // Інформ. зб. Міністерства освіти України. – 1997. - № 1. – С. 3-22. 14. Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах: Положення, затв. Наказом Міністерства освіти України від 2 червня 1993 р. № 161 // Законодавчі та нормативні акти про освіту України. – Т. 4. – К. – 1999. – С. 95-111. 15. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.99 // Голос України. - 1999. - № 184. - 5 жовт. 16. Трудовое право Украины: Учебно-справочное пособие. Под ред. Г.И. Чанишевой, Н.Б. Болотиной – Х.: Одиссей, 1999. – 479 с. 17. Удосконалення трудового законодавства в умовах-ринку. / За ред. Н.М.Хуторян. – К.: Ін Юре, 1999. - 180 с.

Надійшла до редакції 04.01. 2001 р.

УДК 349.2

О.Т. Барабаш, канд. юрид. наук, професор
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Правові проблеми праці підлітків в Україні

Великі зміни в структурі української економіки, перехід її до широкого використання різних форм власності, ринкових методів господарювання, внутрішня й зовнішня конкуренція, викликали такі явища, як закриття і зупинку великої кількості

підприємств, зменшення внутрішнього валового продукту, доходу в Державний бюджет, масове безробіття, зниження заробітної плати, життєвого рівня переважної більшості населення та їх сімей і загострення суспільних відносин. Це призвело до скрутного становища не тільки дорослих, а й підлітків, багато з яких були змушені кинути навчання і йти здобувати кошти як для себе, так і для своєї сім'ї, щоб якось вижити у цей нелегкий період.

Державна статистика не оперує статистичними даними щодо динаміки використання дитячої праці в недержавних секторах економіки, домашніх і сільських господарствах, але констатує той факт, що за останнє десятиріччя працюючих підлітків зросло в країні в десятки разів [4, с. 3]. Особливо широко використовується праця підлітків у "тіньовій" економіці, де значного поширення набуває використання, а точніше нелегальна експлуатація дітей. Їх використовують на перенесенні всіляких вантажів, на підсобних роботах у будівництві, нелегальних майстернях, наймичками в багатіїв, допомозі батькам у торгівлі, на сезонних і всіляких тимчасових роботах, митті приватних автомобілів, догляду за дітьми, на аморальних роботах тощо, що призводить до зростання травматизму, різних захворювань, особливо інфекційних і венеричних. Життя свідчить, що багато підлітків часом працюють не тільки на важких, небезпечних роботах, у нічний час, без урахування вимог трудового законодавства, без укладення трудового договору, а й без соціального страхування, а й що немало важливо - без включення строку їх роботи до трудового стажу. Чимало їх просто жебракує, їздить по метро та залізницях, живе на горищах і в підвалах, учиняє правопорушення й злочини [1].

Це не означає, що в країнах, де має місце перехідна економіка чи її елементи (а Україна саме зараз належить до них), краще йде справа з використанням праці підлітків. Статистика, яку систематично веде Міжнародна організація праці (МОП) по обліку й науковому аналізу даних дитячої праці, свідчить, що подібна ситуація має поширений характер, охоплюючи вікові групи 10-14 років. Підраховано, що в 1995 р. тільки в цій віковій групі працювали понад 73 млн. підлітків (13,2%), хоча незрідка працюють діти й молодше 10 років. Найбільше їх в Азії – понад 13%, в Африці - 26,3%, в Латинській Америці – понад 9,8%. Дитяча праця існує не тільки в регіонах, що розвиваються, а й у розвинених індустріальних країнах. [2, с. 52, 53]. Так, у Південній Європі завжди досить багато підлітків працювали на сезонних роботах або

у вуличній торгівлі, як відмічалось в доповіді МОП на черговій сесії Міжнародної конференції праці 4-20 червня 1996 р.

Суттєво збільшення масштабів дитячої праці в Центральній і Східній Європі має місце у зв'язку з переходом від централізованої, планової економіки до ринкової. МОП відмічає, що це у свій час мало місце й у Сполучених Штатах Америки, де швидке поширення сектора послуг і пошуки більш гнучкої робочої сили призвели до швидкого поширення зайнятості з неповним робочим днем і використанням ринку дитячої праці.

Висновок МОП щодо дитячої праці категоричний: дитяча праця несумісна з демократією і соціальною справедливістю. Але заходи, які вживають для боротьби з нею, не відповідають масштабам і серйозності проблеми. Більшість урядів вважають, що таке становище розв'яжеться само собою, внаслідок вирішення економічних проблем або прийняття відповідного законодавства. Але практика говорить про те, що без спеціальних заходів держави цю проблему вирішити важко.

У нашій державі теж приймаються спеціальні закони щодо соціального становлення й розвитку молоді, про що свідчить постанова Верховної Ради "Про внесення змін до Закону України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" [7]. У цьому Законі визначаються загальні засади створення організаційних, соціально-економічних, політико-правових умов соціального становлення й розвитку молодих громадян України в інтересах особистості, суспільства й держави та основні напрямки реалізації цієї політики. Закон "молоддю", "молодими громадянами" вважає громадян України віком від 14 до 28 років, неповнолітніх – громадян віком до 18 років, а соціальне становлення молоді – процесом різнобічного залучення молоді до життєдіяльності суспільства як системи, сприйняття її як складника останньої.

Із цією метою Закон передбачає створення низки сприятливих умов: надання першого робочого місця після закінчення будь-якого навчального закладу або припинення навчання в ньому, завершення професійної підготовки й перепідготовки та в інших випадках; створення молодіжних центрів праці – спеціальних державних установ з метою вирішення питань працевлаштування молоді; забезпечення зайнятості молодих людей у вільний від навчання і роботи час; сприяння розвитку молодіжних ініціатив у трудовій сфері; перепідготовка або підвищення

кваліфікації молоді; налагодження роботи соціальних служб для молоді, які мають за мету надавати соціальних послуг та соціальної матеріальної допомоги молодим.

Для реалізації перелічених заходів Законом передбачено створення системи соціальних служб, які нестимуть відповідальність за виконання всіх молодіжних та дитячих програм, за використання виділених на реалізацію цільових коштів.

Важливим є також припис Закону про обов'язок органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування виділяти квоти робочих місць для працевлаштування молоді на підприємствах із загрозою стягнення штрафу з тих підприємств, які не додержуються встановленої квоти. Ці штрафи спрямовуються виключно на створення додаткових робочих місць для молодих людей, їх професійну підготовку й перепідготовку. Передбачаються також різні пільги щодо прибуткового податку для студентів та учнів, які працюють у складі студентських та учнівських трудових загонів, на підприємствах. Молодіжні центри праці, що діють відповідно до Типового положення, а також громадські молодіжні організації (агентства, біржі, бюро та ін.) сприяють працевлаштуванню молоді, у тому числі учнів, надають послуги, пов'язані з профорієнтацією та підготовкою до роботи за новою професією.

Законом передбачені й інші гарантії, у тому числі створення молодіжних бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів для реалізації програм підготовки молоді до підприємницької діяльності, надання інформаційних та консультативних послуг, довгострокового кредитування, приміщень, страхування комерційного ризику та інших заходів матеріального забезпечення.

Але треба погодитися з висновком В.Смоленської з Київського філіалу Українського Науково-дослідницького інституту праці, що проблема дитячої праці не може бути розв'язана одразу. Це один з багатьох аспектів бідності країни, недостатнього економічного й культурного розвитку. Треба створювати і зміцнювати інституційні механізми в рамках державного апарату [10, с. 29]. Одного лише декларування заходів щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків, без відповідних інституційних механізмів у рамках державного апарату досягти досить важко [9: 6]. При цьому справа не тільки в тому, щоб надати підліткові можливості працювати, а й у більш широких заходах, таких як боротьба з безробіттям, бідністю, надання можливості для продовження навчання.

скорочення взагалі дитячої праці, координація дій міністерств праці, соціального забезпечення, охорони здоров'я та інших, боротьба з нелегальним використанням праці підлітків взагалі. Справа також і в тому, щоб забезпечити розвиток безкоштовного професійного навчання у закладах спеціальної освіти, пристосованих для підлітків, у тому числі й на виробництві, відтворення шкільних навчальних комбінатів, прибуткових господарств, переведення системи забезпечення зайнятості населення у відповідність до профілактичної роботи серед підлітків, поширення досвіду деяких регіонів по організації та функціонуванню молодіжних бірж праці, контроль за виконанням праці підлітків з боку спеціалізованих відділів центральної та регіональних інспекцій праці, підвищення відповідальності роботодавців за порушення законодавства про нелегальне наймання й використання дитячої праці. Усе це потрібно, щоб забезпечити майбутній розвиток України та її здорового населення з належною освітою та професійною кваліфікацією.

Однак усе ж таки основним заходом має стати надання підліткам на період перехідної економіки в країні можливості матеріально забезпечити матеріальне становище своєю працею і тим самим одержати належну освіту. Такий вихід передбачає Міжнародна організація праці у прийнятій нею Конвенції №138 від 6 червня 1973 р. "Про мінімальний вік для прийняття на роботу". У ній відмічається, що член Організації, чия економіка недостатньо розвинена, може після консультації із зацікавленими організаціями роботодавців і трудящих, де такі існують, спочатку встановити вік 14 років як мінімальний [3], зазначивши при цьому, що ці підлітки не повинні використовуватися на роботах, які можуть спричинити шкоду їх здоров'ю, безпеці або моральним якостям (ст.3 п.1).

У наступному документі з цього важливого питання - Рекомендації №146 "Про мінімальний вік для прийняття на роботу" [3], МОП рекомендує приділяти першочергову увагу планам і заходам по задоволенню потреб молоді в рамках національної політики й національних програм розвитку, а також поступовому поширенню взаємопов'язаних заходів, необхідних для забезпечення підліткам якомога кращих умов для фізичного й розумового розвитку. МОП також рекомендує забезпечення для підлітків повної зайнятості та їх освіти, особливо тим, які не мають сім'ї або живуть окремо від неї, а також задовільного рівня умов, у яких підлітки

працюють, і заходів для розробки норм з метою їх захисту й розвитку.

Особливого вирішення у перехідний період потребує необхідність легалізації надання можливості підлітками з 14 років працювати за трудовим договором у вільний від навчання час - 2 години на день, а в період канікул - 4 години і тим самим мати хоч який заробіток, зокрема тим із них, які були вимушені залишити навчання (ст.188 КЗпП України) [5; 8]. За законодавством України підлітки з 14 років, якщо вони не є учнями, взагалі не можуть бути допущені на роботу. Коли економіка країни не була в такій глибокій кризі, законодавець мав намір не допустити до роботи учнів замість їх навчання. Зараз інша справа: якщо учень через економічні негаразди в сім'ї змушений кинути навчання, він втрачає й можливість мати легальну роботу, тобто укласти трудовий договір і підпасти під соціальний захист трудового законодавства. Але якщо він будучи змушеним залишити навчання і легально, офіційно не зможе одержати роботу, він буде вимушений здобувати засоби для існування іншим шляхом - у "тіньовій" економіці й без додержання правил організації праці за вимогами трудового законодавства, зазнавати ризику експлуатації, працюючи без нагляду органів охорони праці, без соціального захисту з боку правових інститутів трудового законодавства або жебракувати чи зовсім стати на шлях правопорушень.

З урахуванням тієї обставини, що на сьогодні залишення підлітками навчання, на жаль, набуло надто широкого масштабу і має тенденцію до подальшого розширення, введення легальної організації їх праці надасть їм можливості одержати хоча б мізерні засоби для існування і разом з тим можливо, продовжити навчання. Тому треба на період здійснення реструктуризації економіки до виходу її з кризи внести відповідні зміни до законодавства про працю підлітків з тим щоб, як рекомендує МОП, у подальшому розвитку економіки поступово забезпечити усунення праці підлітків і з часом підвищення мінімального віку для прийняття на роботу до рівня, який відповідає найповнішому їх фізичному й розумовому розвитку (ст.1 Конвенції МОП №138).

При цьому треба було б залишити дозвільний порядок прийняття на роботу підлітка, передбачений у ч.3 ст.188 КЗпП України, тобто поставити укладення трудового договору в залежність від дозволу одного з батьків або особи, яка його замінює, як це має місце зараз щодо підлітків, які вчаться, або від дозволу

органів державного управління чи органів, які забезпечують здійснення правопорядку. Це дозволило б найбільш раціонально вирішити питання про доцільність прийняття на роботу підлітків, проконтролювати їх дійсні наміри, щоб вони не кидали навчання тільки за небажанням учитися, маючи для цього достатні матеріальні умови або маючи можливість одержати допомогу, яка дозволила б йому продовжити навчання. Це також дозволило б здійснювати контроль за ефективним використанням праці підлітка, його професійним навчанням, створенням йому належних умов праці й побуту, а також для навчання в тих закладах, які дозволяють йому поєднувати працю і навчання. Це також дало б можливість (що досить важливо) контролювати додержання роботодавцем трудового законодавства щодо праці підлітків і нести відповідальність за його порушення.

Треба щодо цієї категорії трудящих: також переглянути законодавство про охорону праці, загальноосвітнє навчання в умовах, коли частину часу підліток працює, про форми такого навчання, про виробниче навчання для здобуття ним необхідної професії, режим робочого часу, інші умови праці й побуту. Але конкретно це тема вже іншої статті з правових питань регулювання праці підлітків.

Список літератури: 1. Голос України - №21. - 5 лют. 1999 р. 2. Киселев И.Я. Зарубежное трудовое право. - НОРМА-Инфра М. 1998. 3. Международная организация труда. Конвенции и рекомендации, принятые Международной конференцией труда, 1957-1990. - Т.2. - Женева: Междунар. бюро труда, 1991. - С.1703. 4. Мельник С. Батьки без роботи – діти працюють // Праця і зарплата. - 1997. - № 3. - С.3. 5. Положення про порядок і умови добровільної праці учнів з альноосвітньої та професійної школи у вільний від навчання час. // Затв. пост. Держ.кому СРСР по праці та соціальних питаннях, Держ.кому СРСР з народної освіти, Секретаріатом ВЦРПС і Секретарем ЦК ВЛКСМ від 3 липня 1988 р. №343/90-01-490/25-01/17-30/43/34-а// Бюл. Держ.кому СРСР по праці й соціальних питаннях. - 1988. - №9. 6. Про затвердження заходів щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, яка залишились без піклування батьків. Указ Президента України від 17 жовтня 1997 р.// Уряд. кур'єр. - 1997. - № 207-208. - 6 лист. 7. Про внесення змін до Закону України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні": Пост. Верхов. Ради України - 23 бер. 2000 р., № 1613-111 // Голос України. - № 82 (2329). - 12 трав. 2000 р. 8. Про покращання трудового виховання, навчання, професійної орієнтацію школярів і організацію їх суспільно корисної продуктивної праці: Пост. ЦК КПРС і Ради Міністрів від 12 квіт. 1984 р., №314 // ЗП СРСР. - 1984. - №18. - Ст.102. 9. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 5 лют. 1993 р. Відом. Верхов. Ради України. - 1993. - №16. - Ст.167. 10. Смоленська В. Дитяча праця: цифри і факти // Праця і зарплата. - 1997. - №1.

Надійшла до редакції 04.01.2001 р.